

ԱՐԹՈՒՐ ԱՆԴՐԱՆԻԿՑԱՆ

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու

ՆԱՅ ՈԳԻՆ ԿՈՍՏԱՆ ԶԱՐՅԱՆԻ ՈՐՈՆՈՒՄՆԵՐՈՒՄ

«Նայերը հայությունը դեռ ուսումնասիրած չեն...»:

Կոստան Զարյան

Հայ իրականության և ընդհանրապես մշակույթի պատմության մեջ Կոստան Զարյանի դերի արժեքորոշումն այսօր ավելի քան ժամանակապահանջ է, քանզի տասնամյակներ շարունակ անտեսվելով նրա գրական-մտածողական վաստակը, ըստ էության չի մասնահատկվել հայության ոգեկորովի կազմավորման և զարգացման մի ողջ ժամանակաշրջան, այն, ինչը գրականության պատմագետների խնդիրն է: Բայց մինչ այդ հանուրի ու շաղկապունը պետք է բևեռել նրա ստեղծագործության այն շերտերի վրա, որոնց առկայությամբ Կոստան Զարյան գրողը, գրագետը, իմացաբանը հայ ոգու և համաշխարհի իմացականության զուգակշռումներում հայտաբերում է մինչ այդ մեր իմացության մեջ *չգրանցված*, չփաստված իրողություններ: Ըստ այդմ, «Մեր ժողովրդի փրկությունը նրա հոգեկան զարգացման մեջ է, նրա մտավոր վեհության և մեծության մեջ, ինչ որ առաջ կարելի է բերել շատ դժվարին աշխատանքով: Այն բոլոր ազգերը միայն պիտի կարողանան ապրել գալիք սարսափելի դեպքերի միջոցին, որոնք ինքնուրույն և ուժեղ մշակույթ ունեն, որոնք մարդկության համար անհրաժեշտ տարր են կազմում, որոնք կարող են իշխել ուրիշների վրա իրենց մտքի հոգու զորությամբ... Հայ ազգը պետք ունի թե՛ զենքով կոպող հերոսների և թե՛ մտավոր ազնվական դասի: Այն, որ ես անվանում եմ Արարատյան մարդը»:

Արդ, Կոստան Զարյանի քննարժան ժողովածուները («Նավատոմար» 1999, «Դեպի Արարատ» 2001, «Միացյալ Նահանգներ» 2002) մեծապես գալիս են լրացնելու այն բացը, այն վերապահ վերաբերումն ու *չհասկցված* լռությունը, որ ցարդ կար մեծագույն գրողի, մտածողի նկատմամբ: Բիչ է ասել, թե արժանին պիտի հատուցել ճիշյալ բոլոր ստվարածավալ ժողովածուների աշխատասիրողին՝ Յուրի Խաչատրյանին, որ կազմել, համահավաքել, առաջաբանել, ծանոթագրել է, գեղագիտորեն, տեսաբանորեն օժտել, ամբողջացրել, չափազանց ներկայանալի է դարձրել (գիտականորեն) զարյանական մտածումն ու միտքը, մի հանգամանք, որ ինչո՞ւ չէ, որոշակի օրինակելիություն է «հուշում» ընդհանրապես անցյալի արժեքների վերահրատարակության ժամանակ հոգածության ճիգ ու ջանքի «մղում» ամեն մի աշխատասիրողի: Նույն գնահատալից վերաբերմունքի է արժան և «Սարգիս Խաչենց» հրատարակչությունը՝ ժողովածուների հրատարակման, ինչպես նաև տեխնիկական խնամյալ, բարձրորակ հրատարակչական աշխատանքի համար (միջանկյալ նշենք, որ Կ. Զարյանի «Երկրներ և աստվածներ» նոթագրաշարի առաջին մասը՝ «Սպանիան», տպագրվել է 2000 թ. Յու. Խաչատրյանի աշխատասիրությամբ, «Նաիրի» հրատ.): Այս ամենով ակներև է դառնում, որ իրականացվել է չափազանց արժեքոր մի հրատարակություն, այն, ինչը գրողի կողմից ժամանակին փափայվել-մտահղացվել է

կրում: Ավանդությունը նշանակում է մաս խուսափել ժամանակի տեղագրին սատանայական պահանջներից, որոնք արվեստագետին պարտադրում են խելկատակի, մարգական մրցումներ շահողի դիրք բռնել, գլխի վրա ման գալ և տիրող իշխանությունների կամ կուսակցությունների թևերի մեջ ուսուստել:

«Նավատոմար» ժողովածուի եզրամասի «վերջին մավակայան» (1961-1969) նոթապատումներում, ինչպես մաս «Լեռնաբող Դա Վինչին և Հայաստանը» ուսումնասիրության մեջ Կ. Ջարյանի մտածողական փորձառությունը համգրվամային ճշմարտություններ արձանագրելուց զատ, մաս հորձանք տվող մարդկային «մտքի և լուրջան» իմաստավորված ուրվագծումներ է կյանքի կոչում:

Ջարյանը՝ «ստեղծագործության կարողության և մտքի հարստացման, ընդլայնման» ջատագովությանը ապրողն ու իմաստասիրողը, մշտաբար, իր փոթորկալից կյանքի ողջ ընթացքում չափազանց կարևորել և հետևողունակ է եղել ամենայն ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ մկատմամբ, այն, ինչ կատարելապես և ըստ ամենայնի էր ներշնչում գրողին: «Միջերկրական քաղաքակրթությունը մեծ էր, որովհետև մա հիմնվել էր և զարգացել ազատության հիմքերի վրա, երբ ավելի ուշ մա այդ ազատությունը կորցրել էր, առաջ էր եկել մշակույթի հսկա անկում»:

Ջարյանն ընդդիմադիր էր մշակութա-մտածողական ամեն անկման և տարտղնումի: Նրա համար կարևորելին, արժեքորելին առաջընթացն ու շարժումն էր՝ հայի բանակամության անկորուստ ու մաս ազնվաշունչ արտացոլեցումներով: Այդ իսկ պատճառով մաս չափազանց անհրճաբավ՝ որոնումի, հայտնաբերումի պատրաստ և պարտ: «Մենք մինչև այսօր դեռ լրջորեն ուսումնասիրած չենք մեր ժովվրդի տոնախմբությունները, ծեսերը, կրոնական և այլ սովորությունները: Բեմ համենք այդ ամենը, միամտորեն, առանց իմաստակության, առանց անմիտ ու օտար ձևակերպումներ մոցնելու: Ու ականջ դնենք, պարզ արտով, պարզ երգերին՝ ըմբռնելու համար մեր օրերի գերագույն իմաստը»:

Այդ իմաստի ըմբռնումն ու վերաարտահայտումը՝ հոգևոր ճամփորդության ընթացք և շարժումակություն էր եմթադրում, այն, ինչ զարյանական բնորոշմամբ՝ «դեսի Արարատ» խորքային բովանդակավորումով էր առարկայական: Ընդհանրապես «Դեսի Արարատ» ժողովածուում, ուր ի մի են բերված գրողի Բեյրութի Ամերիկյան համալսարանում կարդացած, ցարդ անտիպ՝ Արվեստի դասընթացը, մաս մտածումներ, մավատոմարներ, հարցազրույցներ, որոշապես և առարկայորեն ընդլայնում են Ջարյանի՝ իբրև համաշխարհային արվեստի խորասույզ տեսաբանի և ուսումնասիրողի իմացակամության ոլորտները: Հատկապես ճարտարապետությանը վերաբերող մտածումներում, հնագույն աշխարհի «քարեղեն տեսիլքներ» ու ժամանակներն իմաստավորող մարդկային մտքի արգասիք հոգևոր պոթելումներ,՝ սրանք խնդիրներ են, որոնց Ջարյանը չէր կարող չանդադառնալ, ավելին՝ «ճարտարապետության, իբրև հավաքական գործակցության» արդյունքը չդիտեր արվեստի համաժամանակայնության մտաըմբռնումներով:

Այս առումով հատկապես ուշաբժան են Ջարյանի հայկական ճարտարապետության մախաբրիստոնեական և հետագա շրջաններին վերաբերող դիտարկումները: Ընդհանրացնելով ճարտարապետության ոգեկանության և գեղագիտական ճանաչողության ինքնեղայնության բնույթն ու բնութեանականությունը՝ իբրև «համառոտված տիեզերք», Ջար-

յաճախ արձանագրում է. «Արվեստը հակաճակատագիր է: Սա այն մեծ կենսական ուժն է, որ անգոյությունը հակադրում է գոյության կատարյալ, ամփջական, անկեղծ արտահայտությունը: Բնագանգական անորոշության, հաճախ քաոսի դեմ մա պայքարում է կառուցանելով: Նա ազատագրում է անհատներին և ժողովուրդներին՝ պարտադրելով մրանց այն դեղով: Նա ազատագրում է արժեքները, որոնցից մրանք զրկված էին: Արվեստի միջոցով է, որ մարդկային կավար արժեքները, որոնցից մրանք զրկված էին: Արվեստի միջոցով է, որ մարդկային անհատը, չնայած մրան ապաստող անխուսափելի մահվանը, ճիգ է անում միանալ աստղեան հոգիներին: ...Հայ ժողովուրդն այն հազվագյուտ ժողովուրդներից է, որոնք կարողացել են իրենց մտքի և հոգու բարձրագույն արտահայտությունները ճարտարապետել կատարյալ կերպով և այդ ճարտարապետությունը մտցնել ընդհանուր մարդկության այն շտեմարանի մեջ, որով հայությունը պահպանել է իր դիմագիծը»:

Ընդհանրապես հայ ճարտարապետության միջազգային համբավով է պայմանավոր հայի «ներքին հոգեկան կառույցը»: Հայ ճարտարապետության կրոնական լինելու զարյանական ընկալումը, ինչ-ինչ առումներով, «գերազանցապես երկրաչափական» լինելու հանգամանքով է մեկնաբանվում: «Երկրաչափական բոլոր ձևերը շարժական են և խորհրդանշում են շարժում և կենդանություն»: Իսկ շարժունության, կյանքի շարունակումի խնդիրն ուղղակիաբար առնչվում է հայ մտքի հետ, ըստ այդմ՝ «հայ կրոնական մտքի համար եկեղեցին հավաքատեղի չէ, այլ այն վայրը, ուր աստվածայինը միանում է մարդկայինին, ուր Աստված մարդկայնանում է, մարդը՝ աստվածանում»:

Ընդհանրապես Կոստան Զարյանի գրական, մտածողական ժառանգության մեջ Հայի (հաճախաբար հավաքականության խորքային առումներով) գոյակերպի և ինքնության խնդիրները չափազանց հետևողականորեն են քննարծանվում: Նույնիսկ եթե ոչ ուղղակիաբար, ապա գրողի ընդհանրացումներում հողի զարկերակի տրոփն ու «զգայարանների առկայությունը» չեն կարող չհիշեցնել, որ պատումի կենսունակությունը բոլորովին այլ է, մի տեսակ բորբոք-տաքարյուն՝ դրանով իսկ նպաստելով տեղանքի աշխարհագրական և հոգեբանական-ճանաչողական պատկերման իսկությանը: Այս նկատառումը վերաբերում է «Երկրներ ու աստվածներ» շարքին ընդհանրապես: Հիշյալ շարքի երկրորդ մասը կազմող «Միացյալ Նահանգներ»-ը (30-ական թվականներին շարունակաբար տպագրված «Հայրենիք» ամսագրում), գրողի «թափառումների ու մտածումների» արգասիք լինելով, ունի պատմաճանաչողական, մշակութային մացաքանական անժխտելի նշանակություն: Այստեղ քաղաքակրթության բազմակողմ ու բյուրաշերտ խնդիրները չեն կարող վրիպվել «Արարատյան ցեղի վերածնվող» նկարագրի տեր գրողի կողմից:

Այսպիսին է «իր տեսակի մեջ անհավասարելի» Կոստան Զարյանը: Իր ՆԵՐԿԱՅՈՒԹ-ՅՈՒՆԸ մշտաբար մեզ ազդարարող. «Ես հայությունը չեմ կարող երևակայել առանց Հայաստանի»: